

EESTI KEEL

Emakeele Seltsi ajakiri

Toimetus:

A. Saareste

Peatoimetaja k. t. ja toimetuse sekretär

L. Kettunen



Tartus, 1924

Emakeele Seltsi kirjastus

Sisukord.

	Lk.
1. J. Mg. , Paar sõna lastekeelest	1
2. J. Manninen , Setude matusekometest.	10
3. Marta Sakson , Märkeid murdekorjamisest Tormas	19
4. M. J. Eisen , Pilkuse	26
5. A. K. , -ssa(a)re lõpulistest kohanimedest	27
6. M. J. Eisen , A. Saareste , Joh. W. Weski , A. Tiitsmaa , Eesti kohanimedede õigekirjutusest.	28
7. Küsimused ja kostused.	
A. S-te , <i>Väljamaa</i> ja <i>välismaa</i>	29
E. M. , <i>Laskis</i> ja <i>lasi</i>	29
A. S-te , <i>Tere hommikust</i> ja <i>tere hommikut</i>	30
8. A. S. , Kahesteistkümmes üleskutse	31
9. Toimetusele saadetud raamatud	31

Tähelepanemiseks aust. kaastöölisele.

Toimetuse töö hõlbustuseks palume „Eesti Keele“ lugupeetud kaastöölisi käsikirjadel täita ainult üks lehekülg. Soovitav, et käekiri oleks võimalikult selge, eriti tsiteeritavad keelevormid. Harvendus tähendatagu ära ühe joonega sõna (lause) all, j ä m e („rasvane“) trükk kahe joonega, kursiiv (keelekujud, näited) punase joonega ehk lainelise joonega (~~~~), fraktuurkiri katkestatud joonega (— — —), petiit täppjoonega (.....).

Austavalt

„Eesti Keele“ toimetus.

EESTI KEEL

Emakeele Seltsi ajakiri

Toimetus:

Tartu, Vabriku 3, kort. 8

Talitus:

Tartu, Gildi 8, teisel korral

Paar sõna lastekeelest.

Kui keele mõistet käsitada laiemalt, ühe üksuse teisele väljendumise, mõistetavakssaamise vahendina, nagu keele printsipteadus seda teeb, on ta sisu harilikust avaram. Rääkimatagi piltlikust eluta olendite, puude-põõsaste jm. „keelest“, sisaldub temasse ka mõistusega elusolendite läbikäiguvahend, loomade ja lindude keel (armuhääliksused jne.), ning inimkeeltki võib teadus selt seisukohalt vabamalt vaadelda.

Kõneldakse ju kindlusega *ž e s t i d e k e e l t e s t* (Gebärdensprache), milledena on tuntud kurtummade keel, P.-Ameerika indiaanlaste, Lõuna-Itaalia alamkihtide ja keskaegsete vaikiv-munkade pantomiimilised keeled. Ning *W. Wundti* arvates pole ka häälikeel (Lautsprache), see keel igapäevases tähenduses, oma sünnipäralt midagi muud kui samuti žestidest, nimelt häälikeelidest (Lautgebärde) arenenud avaldumisvahend. Kuid kui piirame keele mõiste häälikeelega, kõneorganite hääldamisliigutustel sündiva tavalise häälikeelega, leiame temal ka siis veel harunemisvõimalusi.

Kõigepealt seltsib siin tavalisele geograafilisele keele resp. murde käsitamisele (Ortssprache, -mundart), mille järele keele olemasolu põhjened teatud maa-alauksuse keelelisel ühtsusel, teine — nimetame teda sobivama nime puudusel klassipäraseks. Eaklassi või elukutseklassi raamides võib iga keele resp. murde piirkonnas kujuneda oma enam või vähem ümbruse keelepruugist differentseerunud keel — murre, riik riigis. See juurdub ikkagi koha-keelele, on väheste sõnastikuliste ja süntaktiliste, kuid harilikult seda suuremate foneetiliste erivustega. Elukutse-

klassi keeltest on tuntuim ja arenenuim eri mais kurjategijate keel (saksa Rotwelsch.) Selle „rahvaklassi“ ja tema tööala rahvusvahelikkuse tõttu on tema keeles suurel määral rahvusvahelisi rändavaid aineid. See keel ongi kõige võimsam nn. salakeelist (kuigi vähem arenenult salakeelt leiame muilgi elukutseklassel, kaubitsejail, õpilaskonnal, sõjaväel jm.), millede otstarve on enam kui neljasilmalise kõneluse puhul kõrvalistele arusaamatu olla ja mis ajalooliselt tõendavasti on alguse saanud kerjustelt ja ränd-kauplejailt. Oma otstarbe, kõrvalisile arusaamatuse, saavutamiseks tarvitab ta rohkesti võõrakeelseid sõnu, nii näit. on Skandinaavia salakeelil õige palju soome sõnavara. Eesti väikesel keelealal on täiuslikuma omapärase salakeele olemasolu raskem kujutleda, vähemalt pole temast teateid silma puutunud; võib siiski arvata, et mõnedki kahemõtteliselt piltlikud kõnekeeles tarvitavad ütlusviisid, nagu „sisse tegema“, „ära treima“ tähenduses 'varastama' jne., on meie varaste salakeelest pärit.

Erilise liigi salakeeli moodustavad nn. mängukeeled, mis on peaaesjalikult levinud igal maal laste seas, kuigi algupäralt on samad kerjuse- ja kurjategijakeeled ja sünnitatakse antud kohakeelest üldrahvusvaheliste meetodidega. Siia kuuluvad meilgi tuntud seasaksa keeled (ver-keel: „tuuver siiver = tule siia“, bi-keel: „mibis sibina tabihad = mis sina tahad“ jm.), millede kohta on üksikuid teateid ilmunud „Eesti Kirjanduses“ ja ajakirjanduses ning milledest kohalikul rahvaluule prof. Anderson'il on lastelaulude kaudu rikkalikke teateid.

Eaklasside järele võiks kõige umbkaudsemalt keel jaotada laste, noorema- ja vanema-põlve keeleks. Nagu kindla rajata on üleminek ühest igapõlvest teise, niisamuti ka üleminek vastava õpipõlve keelest teise omasse. Noorema ja vanema põlve keeles on erinevused peaaesjalikult silmatorkavaks arenenud ainult, kui antud kohakeel on mingi võõra välise mõju all, näit. pealetungiva kirjakeele või naaberkeele mõju all, mis kasutab noorte õppimisvalmuse ja vastuvõtlikkust kuristikku loomiseks konservatiivse vanema ja noorema põlve kõneviisi vahel (näit. meie venestuvate sugurahvaste juures, meie kultuurkeskustele lähedate maakohtade murre). Kuid kõige iseseisvam eaklassi keeltest on lastekeel (Kindersprache, Ammensprache), see millest siin edasi ainulikult räägitakse. Selle olemuse põhi on teistsugune kui vanema- ja noorema-põlve keelevahe oma. Nagu lapsed oma kehaliste, kõigepealt aga vaimliste võimete poolest on muude igapõlvedega

-võrreldes erilises seisukorras, nii ka nende vaimusisu väljendaja — keel. Samuti ebakindlad kui seda keelt — murret kandva lapse-ea piirid, on tema endagi piirid: kõne õppimisel esimesi samme tegeva lapse ja puberteedile ligineva lapse vahel on määratu vahe, mis loomulikult kõige teravamalt peegeldub ka nende keeles, väljendumisvahendis. Ühine neile kõige peale vaatamata on aga vahemaa, mis mõlemail neil puudub täisnimese füsioloogilise seisu, häälamisemundite täiuslikkuse ja intellektuaalse küpsuse saavutamiseni. See ühine alus, kehalise ja vaimlise struktuuri puudulikkus võrdlemisi täiusliku noorema- ja vanemaea põlvega õigustab tarvitama ühtlast nimetust lastekeel nende keelele. See meil ilmselt ilma millegi muu võistluseta läbilõõnud nimetus pole küll kuigi õige, kui silmas pidada üldiselt autoriteetide poolt (Paul, Wundt, Schuchardt, Noreen) tunnustatud vaatekohta lastekeele sünnist. Selle järele pole lastekeel — nimelt just kui kõrvale jätta kõige varasema lapsepõlve instinktiivsete reflekside keel, nn. Lallwörter jm. — nii palju laste eneste kui nende hoidjate, ammede ja muu ümbruse loodud. Need kohandavad oma kõne lastega viimaste kõnekatsete puhul tehtud tähelepanekuile vastavalt lastepärasemaks, ja lastel pole muud kui oma matkimisandi kasutada. Sellise vaatekoha üldmaksvaks pääsedes, jääb muidugi iseendast kõrvale Rousseau vaade, et lapse keele arenemisel täisnimese keeleni lühendatult kordub inimkeele saamisprotsess, purunevad siis ka lootused, mis lastekeele vaatlemisest tahtsid tähtsaid kõikütlemaid järeldusi teha inimkeele, häälkeele sünni kohta üldse. Aga lastekeele uurimise ja tähelepanemise tähtsust on see asjaolu ainult piiranud, kuid mitte põrmugi tühistanud.

Läheme mööda ainult mainimisega väljamaa kasvatusteadlaste ringkonnis, eriti Saksamaal Berth. Otto¹ eestvõttel tehtud katseist lastekeelt pedagoogikas tähtsale kohale, kogu õpetamistoimingu aluseks asetada, kuna me ei tunne end kutsutud sellel alal arvustajaks. Kuid lapse mõttekäigu elementaarsuse juures jääb tema kõige varasemate ja abitumete kõnelemiskatsete jälgimisel palju ruumi tähtsate keelepsükoloogiliste tähelepanekute tegemiseks. Nii on W. Stern ajakirja „Zeitschrift für angewandte Psychologie“ 1915 aastakäigus (vt. Indogermanisches Jahr-

¹ Berthold Otto, Kindesmundart (Berlin, 1908), lk. 92: „Ligemas tulevikus ei tohi pedagoogi aunime peale pretendeerida keegi, kes ei valda lastemurret.“

buch IV, lhk. 23) laste kõne tähelepanekute põhjal katsunud liigitada mõistusstaadiume ja -tüüpe (Intelligenz-Stadien und -Typen) ja tulnud järgmisele jaotusele: 1) alam substants-staadium — 7. elu-aasta vanuse ümber, 2) tegevusestaadium 10—11 a. vanuses, 3) suhte- ja tunnusestaadium, 14. aastast peale. Nende mõistuse arengustaadiumele vastavalt jaguneb perioodidesse ka lapse keeleliste väljendusvõimete kasvamine: 1) aeg, mil sõnavara koosneb pea ainult interjektsioonidest ja nimisõnust, 2) tegevusnimetuste tekkimine, 3) omadusnimetuste ja kohamääruste ning korralikult loogilisi vahakordi tähistavate partiklite esiletulek. Ning alles neljas, kriitilis-reflekteeriv staadium 16. eluaastast peale viib inimõistuse sisult ja väljendusviisilt täiusele. — Keeleteadusele aga on veel palju tähtsamad foneetilis-häälikfüsioloogilised vaatlused, milledeks siin avaneb võimalus. Mida kindlamaks muutub foneetika seljagune keeleteaduses, seda enam hakatakse hindama ka lastekeele tähelepanekuid selles suhtes. Ja kuigi sellega tuuakse selgust ainult üksikasjusse, tihti näiliselt väikesesistühisisessegi, ei puudu sel oma tähtsus: mets koosneb üksikuist, süstemaatiline teadus — üksikasjust.

Ent kõige selgem on kõnelda näidetega. Esitagem sellepärast mõned silmapuutunud juhtumused eesti ja ligemate sugukeelte alalt, mis näitavad, kuidas lastekeelt jälgides võib teadust teenida.

Tuletagem meelde kõigepealt, kui mitmel puhul on kadunud Turu ülikooli prof. H. O j a n s u u oma artiklites ja teostes, eriti karjala-aunuse keele häälikajaloos tagajärjekalt lastekeelest ammutanud häälikuliste ootamatuste seletusvõimalusi (näit. lk. 2—3 helilise sõna-algklusiili hilisest algupärast; lk. 83 palatalisatsioonähtuse, eriti sõnaalgulise posterioorsusest jm). Ja ka meie Tartu prof. K e t t u n e n on mitmel korral oma teostes tähendanud lastekeelsetele seletusvõimalustele, nii oma uusimaski eestikeelses töös lõuna-vepsa häälikajaloo üle (näit. Lõuna-vepsa häälik-ajalugu lkk. 52, 119). Ning muudegi soome keelte uurijate töis võib leida üksikuid samasuunalisi märkeid.

Allpool mõni konkreetsem näide üldkeele üksiknähtuste seletuskatseist laste keele põhjal.

Soome murdes on harvad ja raskesti seletatavad patustused klusiilide astmevaheldusseaduse vastu (eestis on need teatavasti nn. tugeva astme tüve üldistamise läbi väga sagedad: oda, vaga, saba jne. muutumatu tüveklusiiliga genetiivis jm.) Siiski on siin kindel rühm sugulusnimetusi, kus see patustus esineb pea üldiselt soome

murdes, m. s. ka Eesti ingerlastel: täti, setä, äiti, 'tädi, onu, ema', millede omastav on tädin, setän, äitin, selle asemel et neis kaoks või kuidagi muutuks sisesõnaline klusiil, nagu muis sõnus reeglipäraselt. Nenda erandite võtmeks ongi ülalmainitud prof. Ojansuu, kes üldse soome keelte alal on teinud kõige rohkem tegu lastekeelega, tarvitanud lastekeelt (Vir. 1905, lk. 54) ja ilmsesti põhjendatult. Sest need sõnad on lastekeeles väga tihti esinevad, vanemait õpituina peaaegu hüüd- või meelitusnimedeks kujunenud (vrd. külänsetä, küläntäti, külaonu, külatädi!) ja neis avaldub lastekeele põhiline lihtsuse, ühe ja sellesama paindumatu tüve tarvitamise tendents kogu paradigmis. Lastekeelest on aga nad saanud keele üldvaraks. Huvitav, et sugulussõnad kütü, nato 'küdi, nadu' — Eesti ingerlastel omastav *kün, naon*, samuti nähtavasti muiski soome murdeis reeglipärased astmevahelduslikud tüved — ei kuulu säärase meelitus-sõnade liiki. Perekonna suhted nende sugulastega ongi (vähemalt nii Eestis) palju külmemad, millega see asjaolu peaski seletuma.

Igasuguste konsonantühendite hääldamine teeb lapsele raskusi, millest siis iseenesestmõistetav püüd neid lihtsustada, asendada lihtsamate häälikkompleksidega. Igas keeles on laialipaisatud näiteid niisugustest häälikseadustele risti vastu moodustatud leksikaalseist kurjoosumest, mis on laste- resp. ammedekeelest kandunud üldkõnekeelde. Vir. 1904, lk. 18 esitab Ojansuu rea karjala-aunuse keele sõnu, mis nii tekkinud: *häkki* 'härq', *potši* 'pörsas', *šepukka* 'nöbu', vrd. sm. *særkku* (selle sõna hilisem seletus sõnaga *öde* ühenduses *tundub ikkagi vähem tõenäolik*), *tšikko* 'öde', vrd. sm. *sisko* jt. Säärast lastekeele sõnade ülekandumist üldkeelde valgustab eriti ka järgnev näide ingeri murdeist. V. Porkka teoses „Über den ingrischen Dialekt“ lk. 120 on esitatud sõna minni 'die Frau des Onkels, dann auch eine Name womit besonders Kinder ältere Frauen benennen, so etwa wie Tante', mis ka allakirjutanu poolt on konstateeritud Eesti ingerlaste juures, tähenduses lelle-, onunaine (vrd. vadja *mind'ja* id.). See on ilmsesti sama sõna, mis sellesama murde *minja* 'mini', ainult lastekeele tendentsile vastavalt on *nj*-ühend lihtsustatud, ja tähendusvarjundi määramisel on jõusse pääsenud lapselapse vahekord vanavanema minijaga — „onu-, lellenaine“, hiljemini on ta aga niisugusena lastelt vanemagi põlve keelde üle läinud. Samal viisil ilmsesti on üldkõnekeele varaks lastekeelest saanud oma praeguses tähend-

duses eesti äi, ä m m sõnad, millede algtähenäus teatavasti on olnud ‚suur‘; on ju niisugune tähenduse vahetumine mõeldav kõige kergemini laste juures. — Kutse- ja meelitusnimed on eriti tihti lastekeelsest lihtsustamisest oma välisvormile igasuguseid seadusi eitava varjundi saanud. Nii on seletatud ms. mitmed rahvusvahelised isikunimedki, näit. Mai Mariast, ja kahtlust pole, et lastekeelseid moodustusi on näit. Tartu pool tarvitatau musta koera nimi *muttä* või Lüganusel, Virumaal üldine kutsenimi Kutas Kuti (August), millede raske -st-ühend on väänatud lihtsaks. Sama lihtsustamisteed on rootsi nimest Lars saanud soome Lassi ja Eesti koha- ja perekonnanimedes (Lassi talu Kudinal) ainult säilinud muistne isikunimi Lass. Lastekeeles eneses¹ aga valitseb sallimatus raskestihääldatavate konsonantühendite vastu täie hooga edasi: *põssä* < pörsas, *siim* < silm, *kahtü* < kartul jne. Alguses on ju teatavasti üksikkaashäälikuistki ainult teatav valik, mida laps hääldata saab: harilikult esimeses järjekorras huulhäälikud *m, b, (p)*, siis juba hammas-häälikud *n, d, (l)*, ning alles hiljem seltsivad neile *l, r, s, g, (k)*. Kahe konsonandi ühendi tarvitamise algustki on katsutud ajas määritleda. C. Franke (Anthropos, 20—11, vt. Indogerm. Jahrbuch VI Bd. lk. 25), näit., leiab, et niisuguse võime saab poeglaps 3-aastaselt, tütarlaps juba 21 kuu vanuses (milline ootamatu üleolek, tähendatagu, autori tähelepanekute põhjal siiski pole psüükilist, vaid puht-füsioloogilist laadi ainult). Lapse ümbrus muidugi, ammed ja lastehoidjad, ei tea tunnustada sääraseid tähtaegu.

Eesti — nagu ilmsesti ligemate sugukeeltegi — lastekeele tähtsamaks foneetiliseks omaduseks on palju laiemalt kui üldkõnekeeles tarvitatau palatalisatsioon. Lastele omase teatud „pudikeelsuse“, füsioloogiliselt seletatava suu esiosas hääldatauise on lapsehoidjad-ammed, üldse ümbrus tõlgitsenud palatalisatsioonina ja kultiveerib seda kõnes lastega. See on nagu miski keele väljendusliigutus (Ausdrucksbewegung) hellitluse, helluse väljendamiseks, mis tihti vastolus koguni on lastekeele enese püüuga hääldatauise kerguse ja lihtsuse poole. On ju järgneva mitte -i-hääliku, eriti tagavokaali eel puhas palatalisatsioon, *i* artikulatsiooni kohale ligindatud konsonandi hääldatauine, teatud pingutuski iseenesest. *tud'uma* ‚magama‘ *oššü* ‚oinas‘, *põssä*, *pännü* ‚käpp‘, *val'gü* ‚valge hobune‘ jne. olgu näiteks siia kuulu-

¹ Eelpool esinevad näited, millede esinemiskohita pole nimetatud, on pärit allakirjutanu koduvalla Kudina (Põhja-Tartumaal) murdest.

vast määratust sõnade hulgest. Paljudel juhtumustel on niisuguse palatalisatsiooniga sõnad saanud üldkõnekeele varaks: *puñü* 'punane härg', *ku'ü* 'pardipoeg', *kõl'ü* 'miski peen, õhuke asi', *kuñü* 'kuningas' (*istüb kui kuñü*), *mol'ü* jne. Nii võib arvata, et suur osa murdeomasele palatalisatsiooni-seadusele ootamatuid palatalisatsiooni juhuseid eesti murretés — kindlasti välja arvatud muidugi juhused, mil palatalisatsioon seletub tüve üldistumisest nagu *ju'ł*: *iutakkas* jn. või laenuvõimalusest nagu *ul'à* (~ *hula* < vn. гуля- ju dr. M. Veske ühendatud; sellised juhused ainult ida-eesti vene keelega piirduval alal?) jm. — seletub lastekeele laenudena. Ja kõigepealt näib siia kuuluvat *u*-lõpuliste deminutiivide rühmeri murdeis, millise algupärasest *oi* (> *o* > *u*) -suffiksilisest põlveneva deminutiivitüübi säilitamisel ja produktiivsena hoidmisel näikse erilised teened olevat laste- ja meelituskeelele; esineb ju see, vähemalt allakirjutanu kuulnud murdeis, pea ainuüksi palataliseerituna.

Suur osa lastekeele ja üldkõnekeele yahekorra küsimusi osutub siiski vähem-üldise tähtsusega keele leksikaalse külje küsimusiks, üksikute metsapuude otsimiseks. See on mõistetavgi, kuna lastekeele enamasti ülepeakaeline lihtsustamistendents vähe hoolib konsekventsusest selles mõttes, milles muu keel. Lastekeele omapärane — tihti küll, nagu nägime, ammede-hoidjate kaasabil sooritatud — looming piirdub peaaesjalikult kuidagi kirjeldavaist või imiteerivaist häälikkompleksidest loodud sõnadega: *mü* 'lehm', *mü* 'lammas', *ptrü* 'hobune' jms. Ja see on omane kõige varasemale lapsepõlvele.

Hiljemini alles tuleb küsimusse hääldamisvõimete-kohase omapärase keelematerjali loomine vanema põlve keelest lihtsustamise teel, millest kõnet oli eespool, või muidu eufemiseerivat laadi kandva moondamise teel. Viimaste moodustuste hulka lastekeeles on algupäraselt arvatavasti kuulunud m. s. „muna“ sõna eufemiseeritud-deminutiivitatud moondis *muni* ~ *muñn*, pl. *muñnid* Wied. EWb. 'männliche Zeugunsteile, bes. Hodensack', mis hiljem, eufemistliku varjundi kaotanud, on saanud üldkeele omaks. Sama eufemistlik tendents aitab seletada spetsiaal-lastekeelsete *laensõnade* tarvitamise, eriti *turpiate* nimetamisel. Niisuguseid on näit. meil üldiselt tuntud sõnad *voš* (vähemalt Põhja-Tartumaal tarvitata) 'täi' < vene *вож*, *pissima* 'mingere' < saksa k. (vastav germani laen esineb ka soome lastekeeles), *kaķ* 'stercus', rahvusvaheline, vrd. ladina *cacare*. Kuid ka muidu meelitusnimedena näikse laensõnad olevat soosingus: lastekeelne *ku'š* 'koer' on oleta-

tavasti laen vene sõnast *күтя* (deminutiivsuffiksiga varustatuna — *kut'sikkas* kujul — on seegi sõna saanud üldkõnekeelseks); samuti on ilmne laen saksa (või vene?) keelest *kikkilettü* 'jänes', vrd. Wied. EWb. litow, litu-jänes 'Litauerhase' ja kiki-kõrv 'Hase'. Isegi lapse enda nimetus — *tij, tiitü* — on lainatud, vrd. vene дитя, mida on märganud ju dr. Veske omal ajal. — Võiks isegi arvata, et paljud üldkõnekeele laensõnad, millede saamisluugu muidu terve loogika põhjal raske seletada ja mis on pärit lastele ligidailt alult (näit. ehk „tarbetult“ leedust laenatud *kael, hammas*, kuna isegi on olnud vastavad omad sõnad *seba, pii??*), on saanud eufemiseeriva lastekeele kaudu.

Eufemismina võivad arusaadavalt tunduda ka üldkõnekeele tarvitusest ära või selles harvaksjäänud vananenud sõnad, arkaismid (vrd. piiblikeel resp. vanema kirjakeele moodustused uuemas kirjanduses), ning nende kultiveerijana võib lastekeel saada mõnikord, koguni vastavalt oma eelkujutatud laenamisvalmusele, vana ja algupärase säilitajaks keeles. Nii pole raske ühendada lastekeeles Põhja-Tartumaal, kuuldavasti aga mujalgi eesti keele piirkonnas esinev sõna *aitü* 'müts' soome samatähendusliku sõnaga *hattu*, algsoomaegse germani laenuga¹. Põline vana soome-ugri keelte lamba nimetus *ut, ütle* on muredeti eestis püsinud ainult lastekeelse kutsenimena. Pealtnäha juhuslikki eL sõna *tsiilisõrm* 'kleiner Finger', mille eelosa kahtlemata on identne eP *tilluke(ne)* sõnaga ja millede esinemisala murdeis piirdub peaasjalikult lastekeelega, on autoriteetselt poolt (H. Paasonen, Beiträge, lk. 211) tunnistatud põliseks vanaks². Algupärane *-kkoj* (~ *-kkej*) -suffiksiline deminutiiv taas pole ühesilbisis sõnus eestis allakirjutatule kuski mujal säilinuna silma puutunud kui lastekeeles *sukkü* (< vrd. s. *suukko*) sõnas.

* * *

Võiks ehk veelgi esitada mõni eelmiste taoline näide lastekeele kommenteerimise võimalustest, kui ei tunduks tarvet need enam-vähem juhuslikud kahlamised sel alal

¹ Kui ta originaali viimaks ei saa otsida balti-saksa lastekeelest, vrd. *Hut?*

² Selle sõna lastekeelsete erilise arenemise võimaluste juures ehk siiski pole liig julge ühendada teda Wied. EWb. lilli 'hübsch, klein, niedlich' sõnaga ja verbidega *tillitama ~ lillitama* (Kudina v.) 'hellitama, mängitama' ning kõnekäänuga „töö lilli ei liiguta“ (= t. raasugi e. l., Möisaküla) ja pidada germani laenuks, vrd. rootsi *lille* 'klein, kurz'.

lõpetada. Selge on, et siin mingisuguste kindlamate veenvamate põhimõtete ülesseadmiseks eesti keele piirides materjali on liig vähe ja seegi juhuslik. Oieti teda polegi, sest tema kogumiseks meil pole midagi tehtud. Allakirjutanu võttiski nende küsimuste üle siin sõna just ainult selleks, et näidata katsuda, et tähtis on ka näiliselt nii tühisest laste ja lastehoidjate ühisest keelelisest loomingust ülevaade saada kogu eesti keele alalt selleks, et tema teaduslikul läbitöötamisel midagi lõpulikult tühjendavat teha. Ja nende ridadega on ainult tahetud kuidagi põhjendada pöörmist avalikkuse poole palvega, teha jõudetundidel oma lapsepõlve mälestuste ja hilisemate kokkupuutumiste põhjal laste resp. ammede keelega ülestähendusi viimasest ja saata need Tartu Emakeele Seltsi nimele (aadr. Tartu, Gildi tän. nr. 8). See töö on loodetavasti asjast huvitatule palju vähem tüütav ja kuiv, kui miski tavaline keele registreerimine, ja siin esitatud palve täitmine ei nõuaks keltki liigset jõupingutust. Ülestähendused võiksid olla harilikus kirjaviisis, ainult palatalisatsiooni (peenenduse) äramärkimisega komma või apostroofi abil ülal vastava hääliku paremal pool. Kõige kergem oleks see töö muidugi, kui oleks käepärast valmis kindlasti süstematiseeritud küsitlemisõnastik. Selle puudumisel on ehk esialgu siiski abi üldiselt tuttavama lastekeele sõnavara leidmisel järgneva lühikese, enam-vähem juhusliku jaotluse jälgimisest.

- I. Laps ise ja inimene; tema omadused (kuri, hea jne.), teod ja toimingud ning olukorrad (söömine, magamine, hirm, häbenemine jne.).
- II. Koduloomad (lehm, lammas, koer jne.) ja muu loomariik, kodu- ja metslinnud putukad jm. elus ümbrus. Nende omadused, olukorrad ja tegevused.
- III. Kodu ja hooned, mööbel, maja- ning tööriistad, puud, taimed ja muu eluta ümbrus. Nende omadused, olukorrad ja nendega ühendatud tegevused.

Muidugi on tervetulnud ka igasugused teated kirjutuse alguses kõne all olnud elukutse-klassi, sala- ja mängukeelte kohta.

J. Mg.

Tartus, dets. 1923.

Setude matusekommetest.

Need andmed, millele järgnev kirjeldus põhjeneb, on selle kirjutaja enda ülestähendatud kahel Setumaale tehtud teekonnal: suvel 1923 ja jaanuaril 1924.

Tähtsamateks jutustajateks on minul olnud „lauuimä“ Miku Od'e (Ode Kannisto) Helbi külast, laulik Ann Linnassaar ja tema mees Miitra Linnassaar Vilo külast. Viimaks nimetatud külas viibides korraldasin ühe matusepeo ja tegin sellest mõned ülesvõtted. Pidulistelt sain nii mõndagi teada. Mõningaid pudemeid märkisin üles Suure Pörste külas¹.

Hingeminek. — Kui on näha, et haige on suremisel, tõstetakse ta voodist välja ja pannakse *koolupingi* peale pühakuju juurde, pea pühase poole. Koolupingiks hüütakse seda pinki, mis on tare külgeina vastu. Ann Linnassaar tähendas seda, et koolupink on samas suunas kui tare lae- ja põrandapalgid. Päraseina vastu olevat pinki sellevastu nimetatakse *pulmapingiks*, sest selle pingi vastu seatakse pulmalaud ja selle peal istuvad pulmas peigmees, pruut, peigmehe ja pruudi ristiema jne.

Sureja käed seatakse rinna peale risti. Paremasse peosse pannakse küünal põlema. Naabritele saadetakse sõnum, nad tulevad hulgana hingelahkumisele. Igaüks palub sureja käest andeks kõike, millega vast oli tema vastu patustanud. Suudab sureja veel rääkida, vastab ta: *Jummal antko sinolõ andes!*

Enne kui viimane silmapilk jõuab, pannakse aknalauale kruusis vett ja käterätik ligi. On tarel *sängünulgah* veel pajaaken, pannakse vesinõu sinna. See on n. n. *hingevesi*. Arvatakse, et *hing mõsk hindä är', siss lätt taivoahe*. Pärast surma pannakse rätiku ots pajalaua vahelt aknast välja. See on täheks, et kooljas on tares. Inimesed, kes mööda käivad, heidavad risti ette ja ütlevad: *Jumala pääle hing, taah om koolja!* Miku Od'e järele pannakse vesi akna peale alles pärast suremist. See olevat „*kooljale joogvezi, ta tahab juuva*“.

Hingelahkumisel peab oldama vakka. See on üldse maksev ka aja kohta pärast suremist, nii kaua kui surnu on kodus. Ei tohi rohkem kolistada kui seda puusärgi tšegemine nõuab. On suur kooljas külas, ei tohi terves külas kangast kududa ega kedrata, kinnitas Miku Od'e.

1) Setu muudesõnade transkribeerimisest selles kirjutuses olen tänu võlgu hra J. Ainolole ja mag. A. Saarestele.

Keegi teine pidas tähtsaks vaikust ainult hingeäraminekul, kuna pärast seda võivat juba müra teha.

Sünnib aga kolinat siis, kui surma silmapilk hakkab liginema, juhtub kergesti, et kooljas *heedüss är'*. Siis on temal hingeäraminek raskendatud. Ta saab palju vaeva kannatada enne kui surm teda vabastab. Raske hingelahkumine olla eriti nõidadel, kes teistele palju halba teinud.

Pesemine ja riietamine. — Pärast hingelahkumist järgneb surnu pesemine. Pesijaks on keegi vanem inimene, mehele mees, naisele naine. Last peseb mõni



J. Manninen'i ülesvõte.

„Hingevezi“ ja rätik aknalaua peal (Vilo küla).

vana eit. Pesemise ajaks tõstetakse surnu ahju ette maha, õlgedele, nõnda et pea on pühakuju poole. Pestakse vee ja seebiga, viha või riidelapi abil. Kes on hilja aegu saunas käinud, selle pesemiseks ei olla seepi vaja.

Pesija peab ka surnut riietama. Riided peavad olema puhtad. Naistele pannakse selga mitte ainult särk, vaid ka valge poolvillane rüüd. Vanade naiste surisärk (*kõõlja-hamõh*) on vanamoodi, ilma punaste kirjadeta varruka peal. Sellepärast saab sarnane särk vahest nime *pal'äs hamõh*. Noortele naistele äga pannakse selga harilik särk laiade

„kumagu rõivastega“ varrukatel. Jalga pannakse „suri-pastlad (kõõljatsuvva‘).

Mehele pannakse selga *linadsõ rõiva‘*, tähendab särk ja püksid, jalga kirjatud säärtega sukad ja, nagu naiselegi, *kõõljatsuvva‘*. Kindad kätte saab ainult ämmamoor.

Surnu pesijale tuleb aga *käevalgust* anda, tähendab temale peab palka maksetama. Palgaks antakse talle kas raha või särk või — meesterahvale — püksid. Andjaks on surnu poeg, mini või keegi teine sugulane. Ta paneb raha õlgede peale, kus surnut pesti. Pesija koristab õled kokku ja võtab raha. Jäetakse raha andmata, hakkavad pesija käed pärast valutama. Kui on aga nii vaene surnu, et ei ole pesijale vaevatasuks midagi anda, köidetakse ometi punane villalõng tema parema käe randme ümber. Siis ei ole käevalu karta. „*Töö om per's tõsi*“, ütles minu jutustaja, kes ise oli küsimuses oleval kombel omale käevalu saanud. Kaks nädalat pärast seda, kui ta oli pesijaks olnud, pani ta ometi katseks punase lõnga valutava randme ümber. Ja see aitas, valu jäi ära.

Paljudel puhkudel tuleb setude matusekommetes surnu kartus ilmsiks. See esineb näituseks selles ettevaatuses, millega hoitakse temaga kokkupuutunud asjade eest. Pott (*savipada*), millest teda on pestud, lüüakse pärast puruks. Keegi eriti toonitas, et seda tehakse praegugi. Niisamuti olla veel praegugi kombeks, et *kõõlja olõ‘*, tähendab õled, mille peal teda pesti, köidetakse kimpu, viiakse välja ja pistetakse teiba otsa tuulduma. Teise teate järele pannakse pesemiseks tarvitatud puunõu ja õled õuevärava tulba otsa. Inimesed, kes mööda kõnnivad, heidavad risti ette ja mäletavad surnu hinge: *Jumala pääle hing!*

Seep, millega surnut on pestud, olla hea arstirohi, millega võib arstida mitmesuguseid „hädasid“, eriti aga *kõõljaluud*. Mõnel olla *kõõljaluu* silma, mõnel näo peal. Arstimine sünnib vajutades.

A e g e n n e m a t m i s t . — Pärast pesemist ja rieta-mist tehakse surnule jälle ase suripingi peale. Pea pannakse jälle *pühäse* poole. Pingile on laotatud palakas, pea alla pandud puhas viht. Silmad vajutatakse kinni. Tükib suu vallali minema, keeratakse rätik kokku ja pannakse lõua alla. Käed seatakse rinnale risti, *kuri* käsi alla, *hüvä* peale. Randmetest köidetakse käed kokku, jalad kederluu kohast ja tehakse lahti alles kirstu pannes. Üldse kaetakse surnu nägu riidega kinni.

Pereees suitsetab siis surnut kirikust toodud laadõnaga. Iga õhtu ja iga hommik tuleb nõnda *kad'itada*. Terve aja, mil kooljas on tares, põleb küünal nurgas jumalakuju ees.

Need, kes tulevad suripingil lamavat surnut vaatama, panevad tema rinna peale raha, n. n. *küündle raha*, millega pärast keha õnnistamisel ostetakse tarvilised küünlad.

On surnu tüdruk, tulevad tema sõbrannad õhtuti ja hommikuti tema juurde *ikma*, tähendab nutma, nutulaulusid laulma. Laulavad, kuidas *hallõ om sinno hauda viid'* jne.



R. Indreko joonistus.

Kõõlja õlõ' ja pesemisepott aia teiba otsas tuuldumas.

On tüdrukult jäänud ilusaid hõbeehteid, pannakse need rippuma varna otsa tema pea kohale. Ka õösel valvatakse koolja juures.

Puusärk. Matmine sünnib ainult mõned päevad peale suremist, ja sellepärast tuleb kirstu tegemisega rutata. Praegu tehakse kirstud laudadest, aga enne jämedast vanast männist, mille tüvist lõigati paras pakk, aeti keskelt lõhki ja õõnestati mõlemad poolikud kirve ja künakooguga (*ves'sim*). Teisest poolest sai kirst, teisest selle kaas. Viimane punniti kirstu külge kinni mõlemist otstest sala-

pulkadega. Sarnast künataolist surnukirstu nimetati nimega *rohekanõ* (vrd. *pandi rohekazõ sisse*), tähendab 'ruhi, küna'.

Sarnased etnograafiliselt huvitavad surnukirstud olla olnud tarvitusel siis, kui oli veel palju jämedaid puid. Laste kirstud tehti küna moodi veel pärast seda, kui suurte inimeste kirste juba oli hakatud laudadest valmistama. Olgu möödaminnes mainitud, et künakirstusid panin tähele paaris hauas, mis enamlased omal ajal Petseri kloostri koobastes olid lahti rebinud.

Vanasti olnud kombeks, et mõned juba elus olles omale puusärgi valmis teinud. Kõik aga selle eest nii aegsasti ei hoolitsenud.

Puusärgi tegijale oli ka vaja palka maksta. Mõned andsid palgaks kindad. On ka olnud kombeks anda nii pikk riide pala kui pikk on kirst. Kui kirstutegijale palka ei maksta, saab ta mingi haiguse. Omast kogemusest jutustas minu objekt selle kohta nõnda: *Mullõ palka midäge' es anda', vott säändse haiguzõ löi mano, kõllatõbõ, inemine lät's kõllatsõss õkva, silmäke kõlladsõ'*.

Praegu põletatakse surnukirstu laastud tare ahjus, enne seda aga ei olla tehtud, sest olla kardetud, et tare siis *nakkass k'uam olõma*. Laastudest tarvitati muist surnu alla kirstu, ülejääk põletati nurme peal.

Vahest põletatakse kõik laastud ära ja pannakse surnu aluseks õlgi või linu ja nende peale valge lina. Pea alla seatakse uus viht või roobitsetakse sellest ainult lehed kotikese sisse. Vanale inimesele topitakse padja sisse villu, et tal õige pehme oleks puhata. Katteks pannakse valge riie.

Kaasa antakse surnule raha, nõel ja lõnga. Mõnele pannakse ka pudel viina. Kes seda väga armastab, palub ise enne suremist: *Mul üts tsilgakõnõ pangõ ütteh!* Olla vanasti ka kombeks olnud viljateri surnule kirstu panna ja nimelt rikkale nisu, vaesele odrateri.

Surnu kirstu panemine sündis üldse sel hommikul, kui teda hauda pidi viidama. Kirstupanekul lauldi nutulaulusid.

Kalmasse viimine ja matmine. — Harilikult sünnib matmine kolmandal, harvem neljandal päeval peale suremist. Aeg oleneb palju sellest, kuidas jõutakse kõik valmistused matusepiduks korraldada.

Vara hommikul koguvad kõik küla rahvas, suured ja väikesed, surnu maija. Kaugemal elavad sugulased on jõudnud kohale juba eelmisel päeval.

Miku Od'e järele võetakse enne äraminekut suupistet. Laud on seatud kooljapingi vastu, linaga kaetud ja mitmesuguste söökidega koormatud. Tähtsal kohal laua peal on *kiisla* ja *kufja*, missugustest söökidest hiljem annan seletuse. Kiisla- ja kutjakaussi vahel põleb küünal. Kutjaga alatakse söömist, see olla *edimäne maitsmine vaesöl ja rikkal*. Siis süüakse ka muna. Iga muna on neljaks jagatud ja iga lauas istuja saab ühe neljandiku.

Surnut saatma minnakse vara, enne koiduvalget. Kuni koduküla piirini või ristteeni viiakse surnut kandes kahe käterätikuga või *lauksi* peal. Lauksi seisab koos 3—4 latist (*lauksi lipi*) ja nende otstele köidetud kahest põikpöönast (*risti lipi*). On ka sarnaseid laudsepuid tarvitatud, mis tehakse ainult kahest latist, mille otste vahele köidetakse *kabla*'.

On surnu toast välja kantud, pühitakse luuaga pörandat, öeldes: *Kòòl' väl'lä!* ehk *Surm väl'lä!*

Kodust kuni talupiirini nutetakse surnut lauluga. Vanale surnule nutab üks või kaks, tüdrukule aga kõik. Lauluimä *võtt iist* ja teised jätkavad.

Matuserongi eesotsas kantakse risti, mis pärast hauale püstitatakse. Selle järele tuleb kirstu kaane kandja, tema järele keegi kaadinitšaga (laadonaga). Temale järgneb viimati surnu, keda neli meest kannavad. Surnu kannul tulevad jala kõik *kalmulize*' ja viimaks hobused. Tüdrukut ehk noorikut maha viies on kalmuliste eesotsas *porski*' s. o. pruuttüdrukuteks riietunud neid.

Piiri peale jõudes peatatakse. Surnu pannakse saani või vankrisse. Muist tema saatjatest pöörab nüüd tagasi. Enne seda kummardavad nad surnule kolm korda jalgu, annavad temale suud ja vahest paluvad andeksiki. Pärast sarnast jumalagajätmist, kui matuserong juba hakkab edasi liikuma, võtavad nad maast lund või mulda kolm korda ja viskavad surnule järele. Nad lähevad kõik surnu maija tagasi, viies kaasa kadaka oksakesi, mida panevad põlema ja viskavad tare pörandale öeldes: *Kòòl' väl'lä, kòòl' väl'lä!*. Siis *surm mano inämb ei tulõ*, kinnitas üks usutletavatest.

Agasurnut sõidutatakse tegelikult kiriku poole. Teatud kohale jäetakse *lauksi*, mida seni on kaasa toodud, maha ja pannakse püsti tee ääres oleva männi või kadaka juurele (*lauksi petäi, laut'sikatai*). Oli surnu tüdruk, siis jättis keegi sugulastest selle sama puu okstele vöö. Saarestete mainib (E. Kirj. 1922, lk. 56) Obinitša küla äärel

kasvavaid suuri mände (*jumala pedäjä*), mille all olnud kombeks matuserõngiga peatada ja palvet pidada.

Tähendamata on veel, kuidas tüdrukut või noorikut kalma viies hobune ja rakked muiste olid ehitud. Hobune oli kaetud kauni *kaal'iga*, punakirjalise linase suurrätikuga ja hobuse look oli mähitud kinni pühase rätikuga. Looga kõrgemast kohast ripnēs *mõr'zja käterätt*. Hobuse lakka oli vahest paelu palmitsetud. Palju lihtsamini sündis poissmehe mahaviimine. Siis oli ainult harilik rätik looga küljes ripnemas. Mehe naist ja naise meest viies aga ei olnud mingisuguseid ehteid.



E. R. Muus. kogu.

Joh. Püüskese ülesvõte.

Setud jagavad santidele sööke, mis surnute mälestamisest üle jäänud (Verska külas)

Nõiausu alale kuulub arvamine, et surnu keha vahest võib nii raskeks minna, et seda hobused vaevalt jõuavad surnuaiale vedada.

M a t m i n e. — Enne hauda sängitamist viiakse surnu kiriku. Seal tehakse kirstu kaan lahti ja papp toimetab vaimulikud talitused.

Kord juhtus, et sõit põrutas surnut nõnda, et ninast mõned veretilgad välja tulid. Kui kaas kirikus lahti tehti, pani keegi kadunu omastest verd tähele, pühkis ninaräti-

kuga selle ära ja pani siis rätiku endale põue. Aga see oli küll ettevaatamata. Mõne päeva pärast hakkas ta pea valutama ja silmad jäid kollaseks. Vanad inimesed teadsid seletada, et see oli surnult saadud haigus.

Hauda lastakse naised linikutega, mehed kõiega. Mõned viskavad haua põhja raha, 2—3 kopikut. Igaüks viskab kolm korda näpu täie mulda. Enne haua kinni-loopimist pannakse rist kohale ja nimelt pea poole. Rist tehakse sageli kadakast, mis olla „Kristuse puu“, aga ka männist ja kuusest ristisid tarvitatakse, lehepuust riste sellevastu mitte, sest need mädanevad ruttu. Kinniaetud haua peale tehakse küngas (*kääbäss*), mille peale tõmmatakse labidaga rist. Siis laotatakse kääpa peale *lavvarät't*, mille peale laotakse rooga: muna, võid, liha, kala ja leiba. Risti jala juurde pannakse länikus kutja. Kutjaga alatakse. Esiti võtab see, kes surnule on olnud kõige armsam, siis teised oma talu rahvast, viimaks võõrad. Ka neid, kes juhtumisi kohale tulevad, palutakse söögist osavõtma. Ka sandid saavad ülejäänud söökidest omale.

On kombeks kõita risti külge vöö. Tuleb sandikene, võtab vöö ära.

Pohtõ. — Matuselt tagasi tulles peavad kalmulised end koolja külgepuutumisest puhastama. See sünnib nõnda, et need õled, mille peal surnu oli pestud ja mis vahepeal olid saanud „tuulutada“, laotatakse risttee peale, süüdatakse põlema ja terve matuserong läheb siis sellest tulest läbi. Nõnda *kòòl aetass mant, nakka ei kòòl kül'ge*. Sealjuures vaadatakse, kuhu poole suits langeb. Seal pool sureb keegi pea.

Pärale jõudes, tarre astudes teevad kõik ristimärgi ja kummardavad kolm korda. Siis istutakse matuselaua taha. On võõraid rohkesti, siis on suripingi vastu kaks lauda otsakuti pandud. Mõlemad on laudlinadega kaetud. Jälle on *kut'ja ed'imäne maitsmine*.

On aeg kutja kohta seletust anda. See on söök, mida tehakse ainult matusteks ja surnu mälestamiseks. Valmistamine on kaunis primitiivne. Ühe toobi külma ve e sisse klopitakse üks nael mett ja lisatakse $\frac{1}{2}$ —1 nael a hautatud herneid juurde, sellest seost saadakse vedel supp. Ongi valmis. Süüakse lusikaga.

Peale kutjat on matuselaul kaerajahust *kiislat*. Vahest pannakse keset lauda kutjakann ja kiislaliud, mida keegi ei puuduta. Need on koolja jaoks. Isegi lusikas pannakse liuale juurde. Koolja kiisla juures põleb küünal, teine

kutjakruusi juures, kolmas kibota ees. Ka seda tuleb ette, et õhukesed vahaküünlad püstitakse kutja- ja kiislanõu ääre külge.

Pealegi on matuselaua mune, mida süüakse võiga, sülti (*jaheliha*) jne. Kiisla kõrvaliseks on kausi või kruusi sees rööska piima (*kiislahämmätüss*). Ümberringi laua või laudade äärt mööda on leiva viilakad (*leivä pöörändüze'*) ja hulk samasuguseid on pealegi hunnikutes keset lauda.

Kord on sarnane, et peremees ja perenaine ei tohi ise lauda istuda. Peremehe ülesandeks on pakkuda võõrastele viina, perenaine hoolitseb selle eest, et miiestki



J. Manninen'i ülesvõte.

Matuselised pidusööki alustamas.

muust puudust ei tule. Võõrad istuvad lauas nii nagu juhtub. Auots, *mäepööl'*, on ometi vanemate meeste ase.

Söömise sissejuhatuses maitseb perenaine või peremees esiti kutjat. See sünnib püsti jala pealt. Siis on kõigi teiste järjekord kutjat võtta. Sellele järgneb naps viina ja siis algab päris söömine. Iga söögi vahele annab peremees uue napsi.

Surnute mälestamine. — Nelikümmend päeva pestakse seda pinki, mille peal surnu on maganud. Pärast pesemist kaetakse pink rätikuga kinni.

40 päeva järele on esimene tähtis mälestuspidu *pomka*. Sugulased ja küla rahvas koguvad jälle kokku, nagu „pohete“ aeg. On kaetud *kuuve nädali laud*. Jälle on koolja jaoks laua peal kutja- ja kiislakauss ning kaks küünalt.

Aasta pärast korraldatakse *aastaga laud*, kolme aasta järele *perämäne* ehk *kolme aastaga laud*. Ometi on mõnel rikkal veel kuuenda, harukordadel üheksanda aasta „laud“. Neil tähtpäevil käiakse ka kalmul, surnuaias söömas. Pealegi on olemas mõned kalendripühad, kus kalmudel käiakse, „hinge mälehtämäh“: *raadovits*, suviste pühad ja *miitrošt* (*miitroški*).

Kodukäimine. — Mõned surnud ei püsi hauas, vaid hakkavad oma pead „kodu käima“. Eriti need, kes ise on end surmanud või muidu vägivaldsele surmale langenud, hulguvad ringi. Kui sellele hulkumisele muidu takistust teha ei suudeta, kaevetakse haud lahti ja pööratakse surnu puusärgis kummuli. Siis jätab koduskäimise järele.

Nagu eelolevastki selgub, on suur osa siin esitatud kommetest ja käsitustest elus praeguse ajani säilinud. Need kujutavad meile ette rikkaliku pildi, milles näeme paran-dusi Soome soo kaugest minevikust, aga nende paranduste kõrval ka mõju vene kiriku poolt. Üldiselt võttes paistavad setude matusekombed olevat palju mitmekesisemad ja al-gupäralisemad kui vastavad kombed ja käsitused mujal Eestis. Viimaseid on ometi seni liiga vähe jälgitud. On selle-pärast vara võrdlema hakata. Soovitav oleks, et matuse-kombed ja nendega ühenduses olevad käsitused üle terve maa esiti kogutakse.

J. Manninen.

Märkeid murdekorjamisest Tormas.

Järgnevas esitan mõningad jooned murde kogumistööst Tormas, millega tegutsesin Emakeele Seltsi stipendiaadina suvel 1923.

Peipsi ääres, Põhja-Tartumaa kirdepoolsemas osas asuvad Torma kihelkonda piirab idast Peipsi järv, põhja-poolt Viru-, lõunast ja läänest Tartumaa. Läbikäimis- ja liikumisvõimalustelt soodsam on kihelkonna lõuna-õhtu poolne piir ja Peipsi rannamaa. Seal pole loodus teinud formalastele suuremaid tõkkeid. Maanner on kõva, maan-

teed head, mis kaudu pääseb igasse kanti, olgu Jõgeva jaama (Torma kirik. umb. 20 v.), Tartu poole või järve sadamaisse, kuna kihelkonna põhjapoolne soine ja metsa-oher osa on teedelt vilets, kohati läbipääsematugi.

Linnade assimileeriva mõju eest kaitseb Tormat neist kaugelolu: nii Tartu kui Rakveresse „tuleb ära“ 60—75 v. (kihelkonna südamest). Selletõttu ka käigud sinna üsna harukordsed. Talus tarvilikka elatisvahendeid hangitakse aleveist. Mõlemais, nii Mustvees kui Lohusuus, elab oht-ralt venelasi, kes seal põliste kodanikkudena on mõjutanud endi eestlastest naabreid; viimaste eluviisis, kombeis ja kõigepealt kõnes on märgatav mõnigi ajajooksul külge-kulunud slaaviline joon. Kõnes kuuleb venepärast häälda-mist ja ütelusi — sõnu nagu *padi prot's*, *tšlo fšlāppe*, *uGa-stsajittama palut'ska* (palk, ka palgasaamispäev) j. t. nende-taolisi. Kihelkonna kaugemat aga pole puutunud mingi muu mõju, kui see, mis saadud läbikäies naaberrahvaga, nimelt Laiuse, Palamuse, osalt Kodavere inimestega, mille taga. järjel leidub mujalttulnud murdesugemeid kui ka kirjakeele osalist mõju.

Üldiselt on Torma murre kirjakeelele kaunis lähedane, eriti keskealiste kõnekeel. Tihedam tööala avaneb kihel-konna kirdepoolseimas sopis, suures soodevahelises Avi-nurme vallas, mis mitmeti muust Tormast erinev. Avinurmikuil, Torma põhja piiril, tuleb tegemist teha vahete-vahel virumaalastega, siiski vesiste soode-laante laius ennem takistab kui soodustab vast ainult talveti tihenevaid kokku-puuteid. Laante puudust pole terves Tormas; iseäranis aga Avinurme vald on pea kogu ulatuses metsade mühada. Lagedaid välju on seal vähevõitu, savikas maapind madal, vesine, mis omakord tingib maanteede vähesuse ja nende vähestegi äärmise halbtuse. Jala liigutakse metsiti, selle-tõttu oht-ralt käänulisi ja alati harunevaid metsaradu. Ena-masti elab avinurmik endamisi, valmistab puuanumaid ja harib põllulappi, süües igapäevast lustjaleiba. Selget rukist mullakehv maa ei kasvata, vaevalt annab harijale aastase vilja; põllupinna viljakuse tõstmine käib aga üle ta jõu ja oskuse piiri. Seda agaramalt talitab avinurmik metsaga: tehakse tulepuid, palke, eestkätt aga puunõusid, sõiduriistu jne. Puunõude n. n. „riistamüütamine“ ongi ainuke asi, mis mehed kodust välja viib, käima mööda linnu ja sise-maa kihelkondi. Samuti nagu igamees Avinurmes on oma-ette puutööline, on ka pea igaüks oma „riistakoormaga põhjatu laialt käia soand“ nagu ise arvavad. Sarnaseid käike tehakse aastas ainult kord ehk paar või harveminiigi

veel. — Siiski need „põhjatu laialt käijad“ on oma murde säilitanud enam-vähem puhtal kujul, eriti vanem põlv. Usaldatava keeleobjekti leidmine on aga võrdlemisi visavõitu, selle tõttu, et ka parem murdekõneleja küsitlusel, endalegi teadmatult, kipub andma kirjakeelest ja teab kust saadud sugemeid. Kirjakeelt tuntakse osalt ajalehtede läbi, enam aga nooremate kõne kaudu, kes laiemalt liikudes juba võõrdumas murrakust, mida vanad kiidavad, noored jälle pilkavad ühe ja sama lausega: „Avinurme kiel on õtsem kui õdra õkas, ei ole täl kedagi keanet ega veanet sies“.

Teisest küljest hõlbustab objekti otsimist see asjaolu, et rahvas on loomult avameelne, heasoovlik. Üldiselt peeti murdekogumissihti väarikaks ja enamaile küsitletavaile tekitas meelehead, et said toetada töötehti sel alal. Leidus ka erandeid — kolgalasi, kelle aju ei väsinud arvamast stipendiaati kord salakuulajaks, kord baptistlaseks; ühes metsakülas küsiti kas „valitsus“ rahasaamiseks teist teed ei tea kui on murdesõnade maksustamine. Töö mõtet neile lähemalt selgitades osutus, et nad polegi nii taipamatud, olgu et alles peale suuremat suukulu. Üldiselt öelda, on Avinurme majandusliselt märksa madalamal järjel kui Torma, keelelt ja elamisviisidelt viimasest vanapärasem, ajast jäänud. (Siin Torma ja Avinurme tarvitatud samas mõttes kui kohaliku rahva suus, kes nimetab Avinurme valda kui Tormast lahusolevat eri kihelkonda, mida see tegelikult ongi, olgu et ametlikult alles küll kinnitamata). Siiski pole Avinurme ja Torma „murded“ liig suurelt erinevad ei teineteisest ega kirjakeelest kuigi murrete tarvitajad ise püüavad toonitada seda igal juhusel.

Enam jagu tööaega kulus Avinurmes. Algul märkisin seal häälikulised erinevused, mida tööaja lõpul kontrollisin kihelkonna mitmes eri osas. Vahepeal küsitlesin läbi „Murdesõnad P.-E.“, Wied. sõnastikust 343 veergu ja mõne ideoloogiliselt järjestatud sõnaderingi; kohanimesid kogusin üle paarisaja.

Allpool mõnede häälikute, süntaktiliste ja sõnastikuliste erijoonte loetus.

I. **Konsonandid.** Konsonantühendeid sõna algul pole lihtsustatud nagu üldiseltki; *kr* esineb ka sõnas *kronk* 'ronk'. Nasaali järeline algupärane klusiil on nasaaliga sarnanenud sõnus: *nõina*, *leñnab*. Likvida- ja nasaallõpulist 2-silb. *e*-tüvede illatiiv on enamasti *D*-line: *iürde*, *mêlde*, *ïõnde*, kuid *kuressoäre*, *seäre*. Kui „juurde“ järgneb kohanimele, siis liitub tast ainult viimane silp *-re* eelmisele

sõnale, näit.: *altsoäre, sänare, mõesare* (siin saun, mõis tarvit. kohanimena).

Komparatiivi *mB* on püsinud nominatiivis: *tuGevamb, paremB* (: *tuGevama, paremajD*).

D-lõpuline ainsuse osastav on laiemalt tarvitusel kui *t*-line. Avinurmes esineb *teravad viikkattid* kõrval ka: *teravat viikkattit*.

Vanult kuuleb veel endist omandusliitega ablatiivi: *laps reagib rumaluttasa ~ rumaldasa, ealeldasa tuñnin ä*.

Järgsilpide *ht > st ~ tt*: *valestama, unestasin ~ purietlatta*. Silbilõpuliste konsonantühendite *tj, pr* jne. esindus on sama mis mujal eP-s, kuna *tr*: *Dr* Avinurmes on esindatud järgmiselt: *ätter, tetter, ötter*: - *dra*. Sellekõrval nooremail ka *ader: adra* jne. Tormas: *ätter: adrad*, kuid *nöder: nõdra, kedrama*.

Translatiivi *-st* esinemisalaks on ka Torma ja Avinurme: *õli tüdrikkust, uhkest lähnd, avist olema*.

Muis sellekohastes sõnarühmades on *ks* osalt püsinud (nimelt arvsõnus ja konditsionaalis), osalt *> ss*: *õllašše, õrašsel*, siis akt. prees. ja *-ks* tüvelistes noomenites.

Murde üldiseks jooneks, peale mõne erandi on vokaa-lidevahelise üksikkulusiili tugeva astme üldistus ka nõrka astmesse: *viGad, luGud, käGuda* (part. sg.), *õDeD* 'isa õed', *edemal, põdeTTAB*.

Infinitiivi *-da, -des* kõrvalrõhulises silbis esinevad Tormas *-tta, -ttes* kujul: *val'mistatta, kasuttatta*, Avinurmes aga *-tta* pro *-da*: *koolittatta, uhkelDatta*,

Rõhuta silbi järele ainsuse osastavas esindab oletatud dentaalspiranti helitu meedia: *emada, sinuda ~ suda, prejliDa, Tõnuda*.

Spirant *s* hääldatakse sõna lõpul poolpikalt tüübis: *jänes, õraš* jne. *yh > v*: *jävama, javekivid, jõvi* (kihelk.), ill. *jõvišše ~ jõhvi*.

Nasaalid. Ühekordne *m* esineb sõnas: *samü = samm*.

Likvidad. Geminaat *l* esineb alalütlevas kaasrõhulise silbi järel: *edemalle, õhtalle*. — *l* pro *r* kohanimes *voł'tsjärü = Võrtsjärv*.

Poolvokaalid. *ï* (ka *ï < ð*) esindus nagu harilikult, peale mõne kadu juhuse nagu *âma, sõa âl ~ sõda âl. v ~ m*: *nävad ~ nämad, klahvima ~ klahmima* 'suure suuga sööma', *vołmer ~ vołver*.

Palatalisatsioonini esinemist karakteriseerigu järgm. näited: *soan, poas pañi, õlivad, kañin*; lastekeeles *muñi* (koeranimi); *tar'vis ot'sida, kasvime* = kasvasime, *võt'ja, ulama* 'tegevuseta ringi lonkima', *pea kolu*: Järgsilpides: *sõmlañe, venelašteGa* (part. pl. *sõmlañsa*).

II. Vokaalid. Mõningaid muutusi: *e* harilikult eP *ä* asemel: *erañtama, perima*; *e* pro *i*: *menema, kerik, kerves*. *o > õ* on Torma-Avinurme murde huvitavamaist erijoontest. Naljaarmastajad naabrid mujalt kihelkondadest panevad naeruks, et *õdra õras lõi kõhè kõllëndama* või kui *kõdassoare* (Avin. küla) *omad õstivad tõrmäkülašše kõhà*. ÕmetteGi põle muutus üldine: *kodavere, noñ, omà*.

Pikad vokaalid. — *ā > oa*: *koas', troat'* (aga: *rādus, sādān*). — *ā > ea*: *seask, reaGib*. Tuulavere külas (kirikust edela pool) on nõrga astme *ā > õ* ja *ā > ē*: *sõbas* (: *soappad*), *sēred* (: *seār*). *õ* on Tormas harilik. Avinurmes aga hääldatakse *õ > oo*: *Toomas, roõaib, õ* Avinurmes *> õõ*: *tõõ, õõveldan*. *õ* vaheldub *õe-ga*: *rõšk, õeruma*. *ē > eē*: *teēd*: *teeme* ainult Avinurmes; Tormas nagu üldiselt eP-s. *ü* üldiselt püsinud: *püdma*; vokaali eel aga diftongine-nud: *üijab*.

Diftongitest on *i* järelkomponens nõrgas astmes *> e* (Avin) *é* näit.: *oeda kuevab*; Avinurmes *oeda, naene*. Nõrgal astmel olevais diftongites on *-y* assimileerunud eelkomponendiga: *sānamēs, iõlud*, peale *iy-*: *kiysañta*. Püsinud on *-y* ka järgneva vokaali (hilistekkinud *v*) ees: *nõuvab, lauavad, prouva*.

Järgsilpide vokaalid. — Käskkõnes (2. is. mitm.) vastab kirjakeele *e*-le *a*: *tulGa, voadañka*. *-sti* lõpulistes adverbides on lõppvokaal kadunud: *taraast, east*. Part. pl. sagedasti *-sa* pro kirjakeele *-si*: *naisa, vañGuisa, risti-misa, -o* pro *i* sõnas: *ommokko*.

Sõnavormide tarvitamise kohta (ka süntaktiliselt) olgu esitatud järgmised tähelepanekud. — Tormas tarvitatakse vorme: *karjunuvad, parandanuvad* tähenduses 'nad olevat karjunud' jne. Avinurmes nii ei räägita, ja Torma vanad ütlevad sarnased vormid olevat tulnud „Laiussest“. — Aegsõnal on tarvitusel *i*-minevik laialdasemalt kui eP kesk- ja lääneosas: *naerime, kañdid, tunñin, nēdin* = niitsin, *kañvin* = kasvasin, *leisin, jättime, tahivad*. — Õige sagedasti esineb partsiaalne predikaaditāide: *õlette siin võrajd inimejsa, tõrmà on tarttuma kihelkoñdi*. — Avinurme mur-

rakus tarvitatakse eitavaš kõnes *ma-* infinitiivi inessiivi *-ki* liitega, nimelt siis, kui toonitatakse eituse kindlust, veendust: *ei kadu kadumaski* 'ei kao kunagi', *ei õppi õppimaski* 'õpib küll, aga oskust ei omanda iialgi', *ei ole olemaski* (~ *ei ole õllagi*), sellejuures on lauses rõhuline silp *-maski*. — *Süa lõppema* pro 'sõõmist lõpetama': *nevad jo lõppivad süa* 'ta (viisakusvorm „nemad“) sai juba sõõnud'. — Aja ehk eluea tähenduses esineb essiivi asemel inessiiv: *lapses* 'lapsena, lapsepõlves', *nõres, nõre-mas, poisikeses* 'poisikesena', *vanas* '1) vanana, 2) vanal ajal, muiste', *õrijas* 'orjaajal' *õhvas* (~ *õhvitti*) 'õhvana'. — Instruktiivivi tarvitatakse Avinurmes palju sagedamini kui komitatiivi: *üksi jãli jãrel käima, sēsab palja pea, kahe oasta sai rikkast mehest*. Allatiivi ja adessiivi tarvitamine pro genetiiv + juurde, juures, näit.: *lãhãB toh'rilie, meni kirikulle, käis sõsaral, seisab kãppil* jne.

Avinurmikuult märkisin rea sõnu, mis tähenduslikult kirjakeele omadest erinevad. Allpool mõned neist:

jãrsku 'otsekohe; ühtelugu, vahetpidamata': *tie lãhãB jãrsku edãsi, õlen jãrsku omã töö kallãl*.

katsuma 'vaatama' (esineb ainult vanadel)

kõrrast 'vahetevahel, mõnikord'

lõppema: *ahi on lõpmas ~ lõpnd* pro 'ahi on küedemas' ~ *küeb, ahi lõppis õrsa* 'ahi sai küedenud'.

usina 'hiljuti, natukese aja eest'

tükkišt ãst, tük aega 'vãheks ajaks, vãhe aega'

Üldkeeles või Wied. sõnastikus mitteleiduvaid sõnu: *ahkats* 'hakkaja tragi inimene'

ãm mastama 'sarika otsadesse õnaraid raiuma, *ãm baĩD teGema* (et sarikas paigalt ei libiseks)'

aõgãD 'paadi serva küljes olevad mõlarõngad'

aõgãs g. *aõga* 'puuaed'

ãbukkas 'tume, haiglane (silma kohta)'

ãhãl ~ ãhãr 'tõõahne, vãsimate'

ãmũne 'udune, aurune (ilm)'

eblãkkas 'edev, kerglane'

elẽmed 'metallikillud kala (ligi meelitamiseks) püünise küljes'

eõnustama 'ette kuulutama (kergemeelselt, naljatoonil)'

jõlama 'jãndama, asjata vaeva nãgema'

kãljãtsimed 'linnaseleivad kaljategemiseks'

kãviõtama 'lõnga kãbile kerima'

kik 'kisuline raud kütise ja ale segamiseks'; *kikkus-tama* 'kikuga kütist segama'

kivijaalg 'vundament'
koṇdama 'pimedas, sihita ümber hulkuma'
koṇGur g. -*Gru*: *ōlèd va koṇGur koa* 'pahur, rügaja laps'
korejad '(kalaaugu raiumisel tekkivad) jääkillud'
kōrè 'sirge, sile' (kuusest)
kruṇpitsad 'kalavõrgu kudumise pulgad'
kruṇskud 'hobuse ohja lõksud'
kuṇti 'naiste jakk'
kulbās g. *kulppa* 'lohk, mõlkiläinud koht (plekknõul)'
līp pl. *lībud* 'kartuli lõigud'
līppet 'sahalusikas, sahalabidas'
loṭlama 'rumalusi tegema'
naṇtka 'kampson (vanaaegne)'
neṭs 'muistne naiste müts'
nōdīd 'peedi või kaali lehed'
nōluṭtama 'aeglema': *nōluṭtab peāl, ei tule eGa lähä*
ōGar: aiGuse ōGaras ōlèma, siṣ kui aiGuse viṃ vèl
kūljes *ō*
pīknema 'jatkuma': *tānade oastased eēnad pīknevad*
kaṇvast
piṇnima 'vikatit teritama'
peripōḥja 'täpselt, täiesti': *tahi kõikki peripōḥja teada*
soāda
peidas 'uhkelt kaarus (hobuse kael)'
peēbuṭtama 'ahvatlema, ära meelitama', samas täh. ka
sōGuṭtama
rōduma 'korisedes hingama'
rāiṣ 'puru, risu'
rauḍima 'rauataoliseks minema': *vikkātti taḥk, kuṇ*
īārsku lūiska, rauḍib ā
raGa 'kalavõrk (hästi tihe)'
sārmistama 'peerulõmmusid, sārmeid tegema'¹
sēekki jāima 'kõrvale, tarvitamatuks jätma (riiet, maad)'
sōima - soim 'väike, kergesõidu lootsik'
sōppits 'paadi tüür': *sōppitsat pidama* 'tüürima'
sōlastama 'soolast toitu sööma'
sōlik 'taevasõel (tähekoğu)'
tahuṭtama 'teritama'
taṛdnema 'külma pärast võima': *ei taṛdne kūvetta kāija*
tavaṭtu 'õudne, kole, hädaohtlik'
teabusk 'kaluri nahkkinnas'

1 'Peerulõmmusid sārmeteks lõhestama?' A. S.

tikkus 'iluõmblus (pesul)'
ür'p g. ürbi 'muistne seelik'
üřGama, üřjëndama 'algust tegema'
võsama 'salamahti vaatama'
võlas g. võla 'tühe kasvavas puus'¹
värkkima 'tasandama': *obuse kabja kida vaia värkkida.*

Marta Sakson.

Pilkuse.

Kaks *Pilkuse* nimelist mõisat leidub Eestis: üks Otepää, teine Kihelkonna kihelkonnas. Mõlema mõisa saksakeelsed nimed erinevad eestikeelsest nimest: Otepää Pilkuse kannab saksakeeles nime *Bremershof*, Kihelkonna Pilkuse *Hoheneichen*. Eestikeelsed nimekaimud ei ole saksa keeles enam nimekaimud. Kihelkonna *Hoheneichen* on Saksamaalt laenatud, kus sellenimelisi kohti leidub *Marienvorderi*, *Aacheni*, *Kasseli* ja *Brombergi* ümbrusest. Otepää Pilkust nimetati vanemal ajal *Holdschnershofiks* ta omaniku *Jürgen Holdschneri* järel, kes selle mõisa 1541 ostis; varemini kuulus mõis *Bremeni* suguvõsale, millelt ta saksa keeles teise nime *Bremenhof* omandas. (*Stryk*, *Beiträge zur Geschichte der Rittergüter Livlands*, I, lk. 115).

Saksa keeles sai siis Otepää Pilkuse enesele omanikult, Kihelkonna Pilkuse aga Saksamaa mõisalt nime. Eestikeelne Pilkuse sellevastu näikse täiesti eestipärane olevat. Ütlen: näikse, sest tõepoolest kujuneb asi teisiti. *Pilkus* on tõesti eesti sõna, *Wiedemanni* järel tähendab *pilkus*: 'Blinzeln, Zumachen der Augen'; 'Spott'. *Pilkus* kuulub nooremate eesti sõnade hulka. *Hupeli* sõnaraamat tunneb küll *Pilkusse* mõisa, aga mitte muud pilkust. Uuema sõnana ei või ühe ega teise Pilkuse mõisa nimi vana olla. Veel teine asjaolu räägib selle vastu. Kohtadele ei pandud vanasti abstraktseid nimesid. Kui harukorral mõne üksiku sarnase leiame, on niisugune nimi ikka alles uuemal ajal kohale antud. Vanemal ajal tarvitati kohanimedeks konkreetsete mõistete nimetusi ehk aga mõne isiku nime kui ka võõraste antud nime väänatud kujul.

Mõlemad Pilkused on sugunime väänamise teel tekkinud. 1599 sai üks *Bellingshauseni* suguvõsa liige mehelemineku tagajärjel Otepää kihelkonna, *Bremershofi* mõisa

¹ 'Lõhe, lõvi kasvava puu kooses?' A. S.

kaasomanikuks ja 1629 andis Gustav Aadolf selle mõisa Hermann Bellingshausenile omanduseks. Bellingshauseni suguvõsa kätte jäi mõis 1783. aastani, mil Jakob Ulrich ta omandas. (Stryk, Beiträge I, lk. 116). Mõisa, mille endist eestikeelset nime me enam ei tunne, hakati *Pellinghausi*, *Pellikuusi* mõisaks kutsuma, sest Bellingshauseni kutsuti saksa keeli ka Bellingshuseniks. Pellikuusi muutus kõnelejalatel edasi ja nii tekkis *Pelkusi*, *Pelkuse*, *Pilkuse* mõisa; nime püüti võimalikult eestipäraseks muuta ja see õnnestuski, sest nimi sai täiesti eestipärase kuju.

Niisamasugust arenemisteed on Kihelkonna Pilkuse mõiski käinud. Herzog Magnus andis selle mõisa 1568 Bertram Bellinghausenile, kelle suguvõsa kätte mõis jäi kuni 1785. aastani, mil dr. J. W. L. Luce selle omandas (Buxhövdén, Zweite Fortsetzung von Materialien zur Gütergeschichte Livlands, lk. 45). Siingi kaotab koht, mille varem nimi niisama tundmata, endise nime või õigem endine nimi taganes omaniku nime eest. Kohta hüüti Bellinghauseni mõisaks, kuid et nimi eestlasele liigi raske oli, lühendati ja väänati see Pilkuseks. Huvitav kõigiti, et niihästi Otepääs kui Kihelkonnas väänamine ja nime eestistamine täiesti ühte viisi areneb.

Tartu-Maarja kihelkonnas leidub veel *Pilka* mõis, saksa keeli Pilken, aga mõisal ei ole nähtavasti Bellingshauseniga midagi tegemist. Mõis esineb alles 18. aastasajal dokumentides. Eesti keeles on küll *pilka* ja *pilk* sõna olemas, aga need ei suuda seda kohanime seletada. Võimalik, et Pilkagi mingisugusest isikunimest on tekkinud, aga andmete puudusel ei või selles midagi kindlat väita,

M. J. Eisen.

-ssa(a)re lõpulistest kohanimedest.

„Eesti Keeles“ II, nr. 4 jõuab A. Tiitsmaa otsusele, et *Kuressaare* on analoogia teel sünnitatud s-lõpuliste kohanimedele, nagu *Paljassaar*. Autor paneb ette Kuressaare asemel kirjutada *Kuresaare*.

Eestis on -ssare lõpulisid kohanimesid palju. Kas on võimalik ja kas on tarvilik neid kõiki parandada? On väga kahtlane, et need kohanimed s-lõpuliste liitsõnade järel saadud oleksid.

Võtame näiteks Viljandimaal, Pilistvere kihelkonnas asuvad -ssare lõpulised kohanimed: *Tammissa(a)re*, *Pärnissa(a)re*, *Nõrissa(a)re*, *Tarassa(a)re*, *Kõrgissa(a)re*, *Arus-*

sa(a)re, Jõessa(a)re, Karussa(a)re. -saare lühenes -sareks liitsõnade järgosas selle tõttu, et pearõhk on ainult esimesel silbil. -sse- tekkimist seletaksin aga järgmiselt: kui meil oli *Pilistevere* ja *Olustevere*, siis võis ka olla *Tammistesaare, Pärnistesaare* jne. Neist saadi *Tammissa(a)re* ja *Pärnissa(a)re*. Mitmed kohanimed, nagu *Jõessa(a)re* ja *Karussa(a)re* võivad olla ka analoogia teel sünnitatud *Tammissa(a)re* ja *Pärnissa(a)re* eeskujul. -ssa(a)re lõpulised kohanimed on igatahes huvitav nähtus, mis enam uurimist vajaks. Kuressa(a)rt aga Kuressaareks parandada on enneaegne.

A. K.

Eesti kohanime õigekirjutusest.

Dr. O. Kallase algatusel esitas Haridusministeerium hiljuti Eesti Kirjanduse Seltsile küsimuse, kuidas tarvitada Eesti kohanimesid võõraskeeltes, s. o. kas kõiki erandita eestikeelsel kujul või mõningaid traditsiooniliselt võõrakeelselt. Küsimuse otsustuseks kujundati EKS-i ja Emakeele Seltsi poolt komisjon, kes oma koosolekul 27. apr. s. a. ühel häälel tunnistas soovitavaks, et võõraskeeltes, eriti inglis- ja prantsuskeeles, tarvitataks kõiki Eesti kohanimesid eestikeelsel kujul, kusjuures esialgu soovikorral võidak스 mõnele tähtsamale nimele, nagu Tallinn, Tartu, Saaremaa jne., traditsiooniline võõrakeelne nimetus klambrites juurde lisada.

Nimetatud komisjon seadis ka kokku järgmise nimesitiku, mis sisaldab kõik suuremate paikade nimetused kui ka muid nimetusi, mille senine kuju on kas ekslik või kõikuv.

*Tallinn*¹ (Reval), *Tartu* (Dorpat), *Narva*, *Pärnu*, *Viljandi*, *Valga*, *Paide*, *Rakvere*, *Kuressaare*, *Võru*, *Paldiski* (mitte Baltiski), *Petseri*; *Saaremaa* (mitte Ösel), *Hiiumaa* (mitte Dago), *Muhu* (mitte Mohn), *Vormsi*, *Kihnu*, *Ruhnu*, *Naisaar*, *Prangli*; *Harjumaa*, *Läänemaa*, *Järvamaa*, *Virumaa*, *Pärnumaa*, *Viljandimaa*, *Tartumaa*, *Võrumaa*, *Valgamaa*, *Petserimaa* (*Setumaa*); *Narva jõgi* (mitte Naroova), *Rake* (mitte Rakke) jaam, *Mustajõe* (m. Must) j., *Taebla*, *Jõesuu* (mitte Hungerburg), *Auga* (m. Schmetske), *Võrtsjärvi* (mitte Virts-), *Peipsi*, *Irboska* (m. Isborsk), *Abruka*, *Vilsandi* (m. Filsand), *Soela väin* (oe tugeval astmel, m. Sõela v.), *Põide*

¹ Kas *Tallinn* või *Tallinna*, *Kuressaare* või *Kuressaare*, jäeti esialgu lahtiseks.

(m. Põide), *Kanepi* (m. Kanapää), *Jāmaja* (m. Jamaja), *Rõigi* (m. Rõigi, Reigi), *Käina* (m. Keina), (Pärnu ja Viru) *Jaagupi* (m. Jakopi), *Jõelähtme* (m. Jõeletme), *Torma* (m. Tõrma), *Pillistvere* (m. Pillistvere).

Tartus, 27. apr. 1924.

Komisjoni liikmed: M. J. Eisen
Alb. Saareste
Joh. W. Weski
A. Tiitsmaa.

Küsimused ja kostused.

10. *Väljamaa* ja *välismaa*.

Kas oleks õigem *väljamaa* asemel tarvitada *välismaa*?
Meil on ju *välisminister*, *välisosakond*, *väliskaubandus* jne.

V. M.

Veel hiljuti valitses meil nii üldises kõnekeeles kui ka kirjakeeles *väljamaa*. Nähtavasti alles iseseisvuse aja algul on hakatud meil *välisminister* jne. eeskujul tarvitama ka *välismaa*, *välismaalane*, *välispass* (enne *väljamaa pass*), pidades analüüsimisel vist sõnu *väljamaa*, *väljamaalane* vis-tisti ebaloogilisteks. Nende uute kujunduste vastu ei saaks, objektiivne olles, midagi kaaluvamat väita. Kuid ei saaks ka kuidagi öelda, et *väljamaa* ja *väljamaalane* oleksid vigased, et nad *välismaa* ja *välismaalane* sõnadega võr-reldes oleksid millegi poolest inferioorsed. Märgatav muudatus nende sõnade pruugis kujustab elavalt meie kirja-keelt tarvitaval publikumil mõnda aega ilmenevat naiivivõitu tendentsi: otsida ja leida sõnade etimoloogias loogikat. See iseloomustab harilikult väikerahvaste haritlaskonda, kellel palju kokkupuutumisi on võõraste keeltega, mille tõttu siis tung tekib oma keelenditest otsida võõraskeelte vastete loogikat. — Endisest märksa parem nimetus on igatahes kindlasti *välispass*. *Välismaa*, *välismaalane* kohta võib ainult tähendada seda, et nad ei ole veel kõnekeeles ega kirjakeeles familiaarsemale, latusamale stiilile kohased. Nad tunduvad alles liiaks ametlikud, kangevõitunud, raamatulised, latusamale stiilile liig otsitud ja kõledad. Neil puudub esialgu veel see verekus ja ilmekus, mis omane on endiste-tele, (juba) rahvakeelsetele nimetustele. — Põhimõtteliselt tähtis oleks vahest ka toonitada, et kuigi selguma peaks, et *väljamaa* on omalajal kujundatud saksa *Außland* ees-kujul, oleks siis germanism, ei tarvitseks see veel sugugi

põhjuseks olla sõna *väljamaa* hülgamiseks kirjakeelest. Siis peaks me sama tegema ka *saatus* (vrd. Schicksal) j. t. sõnadega.

A. S-te.

11. *Laskis* ja *lasi*.

Kuidas on õigem: *laskis* või *lasi* (sõnast *laskma*) ja mispärast?

V. M.

Otstarbekohasuse seisukohalt peame sõnade muutmisel võima kõik nimi- kui ka ajasõnad sobitada võimalikult vähestesse deklinatsioon- ning konjugatsioonitüüpidesse, sest kui meil on palju nendest tüüpidest kõrvalekalduvaid käänamis- ja pööramisviise, siis muutub meie keele tegelik tarvitus liiga keerukaks. Verbile *laskma*¹ (<*laskema*-) seisavad kõige lähemal pööramistüübid nagu (*kastma* (<*kastama*-), *andma* (<*andama*-), *jooksmata* (<*jooksema*-), *tahtmata* jne., mille III infiniitivi 2. silbis on vokaal kadunud ja mille preesens (*kastan*, *annan*, *jooksin*, *tahan*) on samuti nõrgal astmel nagu *laskma*-verbil (*lasen*). Kõikide võrreldavate ajasõnade imperfekt on aga praeguses kirjakeeles tugeval astmel, öeldakse: *kastsin*, *kastis*, *andsin*, *andis*, *jooksin*, *jooksis*, *tahtsin*, *tahtis* jne. Järelikult tohiks nende analoogiaal vastuvõetav olla ainult *lasksin*, *laskis*. Tüüp *lasin*, *lasi* jääks siis muidugi murdeliseks, kirjakeeles mittesoovitavaks. On küll verbitüüp, mille imperfekt (ja ka I infiniitiv) on viimast laadi: *pesen*, *pesin*, *pesi*, *pesta* (vrd. *lasen*, *lasin*, *lasi*, *lasta*), aga selle III inf. on *pesema* ega sobi see tüüp selletõttu siia; vaevalt suudaks kirjakeeles läbi lüüa säherdune vorm nagu *lasema*. Segatüüp *laskma*, *lasen*, *lasin* jne. on aga veel vähem otstarbekohane. Jääks üle pööramisviisi *laskma*, *lasen*, *lasksin*, *laskis*, mis ka tegelikule tarvitusele ei oleks sugugi võõras. — Nagu *laskma* konjugeeruksid ka *käskma* ja *puskma* (*käsen*, *käksin*, *käskis*, *kästa*; *pusen*, *pusksin*, *puskis*, *pusta*².

E. M.

12. *Tere hommikust* ja *tere hommikut*.

Kuidas oleks kõnes ja kirjas õigem tarvitada, kas *tere õhtust* või *tere õhtut*, *tere hommikust* või *tere hommikut*?

Õpetaja V. M.

Eestilised, s. o. eesti rahvakeelele omased on mõlemad pruugid. *Tere* puhul elatiivi tarvitamine näikse omane olevat enam läänepoolsetele,

¹ Kolmandavärtelised häälikud jämendatud.

² Muidugi on lubatav *käskma*, *käsen* kõrval tarvitada ka pööramistüüpi *käskima*, *käsin*, *käksisin*, *käskis*, *käskida*; sel puhul konjugeeruks see verb nagu *õppima* või *ünlgima*.

E. M.

partitiivi tarvitamine aga idapoolsetele murretele. Ühiskeeles harilikum ja kirjakeeles domineerivam näib olevat *tere õhtust*, *tere hommikust*. Neist pruukidest vanem, esialgsem on kindlasti elatiivne konstruktsioon, mis selgub, kui meeles peame, et *tere* on *v* kadu teel kujunenud sõnast *terve* (vt. EK II lk. 149), viimane nõuab aga elatiivi (seestütlevat), vrd. (*ole terve siia tulemast* - *tere tulemast*, *ole terve seda tegemast* jne. Partitiivne konstruktsioon (*t. õhtut* jne.) on murdeti muidugi kujunenud paralleelsete ütluste *head õhtut*, *head hommikut*, *h. päeva*, *head ööd* mõjul. Et meil ühis- ja kirjakeeles üldmaksvalt on *tere lõunast* (mis tervitus ise on muidugi pisut haruldane), on loomulikum eelistada ka elatiivset konstruktsiooni *tere õhtust*, *tere hommikust*, seda enam, et see ongi juba harilikumalt tarvitav.

A. S-te.

Kahesteistkümnes üleskutse.

(Vrd. EK I 79, 182; II 125).

- A m a t s i 'suisa, lausa' (Prnm.). E n d a, õ n n e 'ainult' (Võrum.).-J o s 'kui' (Võrum.).-K ä r m e 'kagu, SO' (Pärnm.).
 -K ä t s g. k ä t s u 'jõud' (eL). Pastla kõõruksed (kõõlus paelad, kõõnused, aasatsed jne.). Kupan 'lume hang' (Võrum.).-L a i s t 'teatavakujuline merelaht' (saartel).
 -L u i b 'viltune' (Prnm., eL).-K a l a r ä ä s u d.-R õ h k u s 'niiskus' (eL).-R õ i m a t a l a u a d.-R õ õ g e 'vana'. Saasad - 'kintsud' (eL).-K a l a s ä r b a (eP rannad).-S o i g. s o i 'jäär' (Prnm.).-T a n d r a n u i (Võrum.).-T i r r g. t i r r u 'tallekene' (Srm.).-t i i g g. t i i a 'kõrvits' (eL). T i r u d 'rahud, hiirud', (tiirud). T o h k g. t o h a 'teatav müts', 'tael' (Srm.).-V o h v 'hallitöbi' (Võrum.). V õ n d g. v õ n n u 'Brunnenbalken'.
 -N i i k -n i i k palju.-S e e k -s e e k kuupäeval.

A. S.

Toimetusele saadetud.

Kuukiri Eesti Kirjandus 1923. — Nr. 9—12 sisu: Prof. Kaarle Krohn, Soome-Eesti vanast rahvalaulust (Pooleli). G. Vilberg, Talutuba kõrvaliste hoonetega XIX aastasaja viimasel poolel Saunja külas, Jõelehime kihelkonnas. M. J. Eisen, Tartu eestlaste õiguste nõudmised vanematel aastasadel. K. E. Sõöt, Mälestused Juhana Liivist tema 10. surma-aasta puhul. M. J. Eisen, Viisnurk. Lilli Suburg, Suburgi perekond (Pooleli). A. Jürgenstein, Direktor Johannes Zimse kaks kirja C. R. Jakobsonile. Kirjandusline ülevaade (L. Kettunen: Arvi Korhonen, Vakkalaisos. A. M. Tallgren: Eesti noorsoo püüetest. A. Oras: Valik unemaid Prantsuse novelle). Keel ja kiri (M. J. Eisen: „Lõppude lõpuks“). Jne.

Kuukiri Eesti Kirjandus 1924. — Nr. 1—3 sisu: J. Kõpp, Professor Dr. med. Heinrich Koppel. A. Mohrfeldt, Eduard Brunberg (Bornhöhe). J. Roos ja C. H. Niggol, Friedrich Kuhlbari elu ja tegevus. M. J. Eisen, Koidula luuletused. Prof. Kaarle Krohn, Soome-Eesti vanast rahvalaulust (Lõpp). J. Jõgever, Prof. Dr. Emil Nestor Setälä 60-aastane. A. Kruusberg, Prof. Dr. med. H. Koppel

Liivimaa Linna - Hüpoteegi Seltsi juhatuses esimehena. J. Aunver, Eesti usuteaduslikest ja filosoofilisest kirjandusest 1923. a. K. E. Sööt, Ääremärkused „Vanemuise“ seltsi asutusloole täienduseks. A. Kruusberg, Anton Aan. J. Aunver, Peatükk Eesti haridusloost. Lilli Suburg, Suburgi perekond (Pooleli). Kirjandusline ülevaade (A. Oras: Lamartine, Graziella. O. Loooris, „Läti Kirjavara Juht“. Eesti esperanto kirjanduses). Eesti raamatute üldnimestik 1924. a. alates. Jne.

Virittäjä 1923. Nr. 8 sisu; Uno Holmberg, Eräitä tiedustelusanoja. J. Havu, Eräs P. Päivärinnan kirje. Kirjallisuutta (Lauri Kettunen'i poolt Julius Mark'i Die Possessivsuffixe in den uralischen Sprachen I arvustus. J. W., Suomalais-ugrilaisen kansojen asuma-alat. L. H-nen, Puhetaito, 3-s pain. E. E-vi, „Looming“, uusi virolainen aikakauslehti). Oikeakielisyyttä. Jne.

Ajalooline Ajakiri 1923. Nr. 1–4.

Ajalooline Ajakiri 1924. Nr. 1.

Jahresbericht der Estnischen Philologie und Geschichte herausgegeben von der Gelehrten Estnischen Gesellschaft bei der Universität Dorpat. Band II. Jahr 1919. Dorpat 1923. (Eesti filoloogia ja ajaloo aastaülevaade. Tartu ülikooli juures oleva Õpetatud Eesti Seltsi väljaanne. II anne. 1919. aasta. Tartu 1923). — Sisaldab järgmised peatükid: I keeleteadus. II kirjanduslugu. III Rahvateadus. IV Muinasteadus ja etnograafia. V Ajalugu. VI Elulood ja nekroloogid. Registrid.

Valvoja-Aika 1923. Nr. 5–6.

Kasvatus 1923. Nr. 9–10. Sisuks m. s.: Fr. Puusepa „Keeleliste harjutuste“ (Tartus 1923) arvustus A. Põllusaare poolt.

Kasvatus 1924. Nr. 1–4.

J. Ainelo, Näiteid ja harjutusi eesti keele õigekirjutuse ja grammatika tegelikuks õppimiseks. I. 1. ja 2. õppeaasta. Noor-Eesti kirjastus, Tartus 1923.

Journal de la Société Finno-Ougrienne XXXVIII. Peaartikliks: C. J. Ramstedt, Zur Frage nach der Stellung des Tschuvassischen.

Loodus 1923. Nr. 12. — M. s. on G. V. poolt arvustatud EK II nr. 4-ndas leiduv A. Tiitsmaa artikkel Eesti kohanimedest.

Eesti Arst 1923. Nr. 7–12. Sisuks m. s.: Eesti arstiteadusline oskussõnastik; K. Lellep, Kogelemise psükoloogia.

Eesti Arst 1924. Nr. 1, 2. Sisuks m. s.: A. Valdes, Mõnede eestikeelsete arstiteaduslike oskussõnade selgituseks I.

Õigus 1923. Nr. 1–8.

Laevandus 1923. Nr. 1–12.

Eesti Randtee 1923. Nr. 1–12.

Agu 1924. Nr. 1–17.

Vastutava toimetaja k. t.: Albert Saareste.

Väljaandja: Emakeele Selts.

Eesti Kirjastuse Ühisus „Postimehe“ trükk, Tartus 1924.

Eesti Keele

1924. aasta tellimine
avatud.

Ajakiri ilmub endiselt **6 numbri** suuruses à 2 trükipoognat (osalt kaksiknumbritena à 4 tr.-p.), kokku 12 tr.-p. aastas. Numbrite ilmumine ei ole mitte kindlate ajamääradega seotud (kavatsetavasti siiski kaks nr.-t kevadsemestril, neli viimast aga sügissemestri jooksul). Tellimisehind endiselt **200 mk.** (väljamaale **225 mk.**) aastas (ühes postiga). Tellimisi võtavad vastu kõik Vabariigi postiasutused.

„Eesti Keele“ toimetus.

Keeleteaduslik ajakiri

EESTI KEEL

ilmub **Emakeele Seltsi** toimetusel, aasta kohta kuu s numbrit (2—3 nr. kevadsemestril, 3—4 nr. sügissemestril) à 32 lk., kokku 192 lk. — **Üksikuid numbreid talitus müügile ei saada.** — **1924 a. tellimine on avatud.** (Hind sisemaal **200** mk., väljamaal **225** mk.). 1923 ja (veel vähesel arvul saadav) 1922 aastakäik brošüüritult maksavad kumbki 250 m. (väljam. 275 m.). — Toimetus: Tartu, Vabriku kuja 3, 8.

Talitus ja raamatute pealadu: Tartu, Gildi kuja 8, Eesti Rahva Muuseum, II. kord (Emakeele Seltsi talitus).

Tellimisi võtavad vastu kõik Vabariigi postiasutused.

Muud Emakeele Seltsi toimetused:

Sugunimedede muutjatele ja eestistajatele:

1. **Eestlasele eesti nimi.** Sisaldab järgmised kirjutused: Eessõna. Eestlasele eesti nimi. O. Kallas, Kas oleme küpsed? M. J. Eisen, Sugunimedede tekkimine. V. Ernits, Nimede muutmine kultuuriloolisena nähtusena. G. Suits, Nimede muutmine Rootsis. Hilja Kettunen, Teile, kellede päralt on tulevik. E. K. Sööt, Omad sepad (tuuletus). J. Aavik, Missuguseid nimesid ja mikspärast tuleks muuta. A. Saareste, Ka ristinimed eestilisemaks! O. Loorits, Eesti perekonnanimed kirjutamisest. V. Eestivere, Külalise võrdlus. „Academicus“, Kiri lahe tagant. L. Kettunen, Nimede valik ja soetamine. Nimede muutmise talituse teadaanne. Hind 50 marka.
2. **15.000 uut sugunime.** Hind 50 marka.
3. **Nimede valik ja soetamine.** Hind 35 marka.

Hõimrahvaste keelte õppijatele ja sõpradele:

4. **Esimene liivi lugemik.** Hind 30 marka.
5. **Teine liivi lugemik.** Hind 40 marka.
6. **Kolmas liivi lugemik.** Hind 25 marka.
7. **Soome kirjastik nr. 2** (Valkea käärme). Hind 30 marka.
8. „ „ „ **3** (Kaksoisten seikkailut). Hind 30 marka.
9. „ „ „ **4** (Kultarukki). Hind 25 marka.

Muud väljaanded:

10. **Seto Ingõmik I.** Hind 150 marka.
11. **Aastaraamat I.** (1920). Hind 30 marka.
12. **Aastaraamat II.** (1921). Hind 40 marka.
13. **Aastaraamat III.** (1922). Hind 50 marka.

Emakeele Selts, Tartus.